

האירופים – סדרה בעריכת הילה זהבי ושרון פרדו

ריכרד נ' קודנהובה-קלרגי

פאן־אירופה

מגרמנית:
גדי גולדברג

עריכה מדעית:
ד"ר הילה זהבי, פרופ' שרון פרדו ופרופ' מישל קנודט

פתח דבר:
פרופ' שרון פרדו וד"ר הילה זהבי

אוב
תשפ"ב 2021

ריכרד נ' קודנהובה־קלרגי: חוזה ארצות הברית של אירופה

שרון פרדו* והילה זהבי**

מייסד תנועת האיחוד הפאן־אירופי¹

הרוזן ריכרד קודנהובה־קלרגי הוא מייסד תנועת "האיחוד הפאן־אירופי" (Pan-European Union), הראשונה והידועה

* 1 פרופ' שרון פרדו הוא Jean Monnet Chair *ad personam*, פרופסור מן המניין במחלקה לפוליטיקה וממשל וראש מרכז סימון וייל למחקר וללימודי אירופה בת זמננו, המרכז הלאומי למצוינות במחקר ובהוראת הלימודים האירופיים ע"ש ז'אן מונה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

** ד"ר הילה זהבי היא מנהלת מרכז סימון וייל למחקר וללימודי אירופה בת זמננו, המרכז הלאומי למצוינות במחקר ובהוראת הלימודים האירופיים ע"ש ז'אן מונה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב; ומרכזת הוראה באוניברסיטה הפתוחה. מבוא זה נשען ברובו על מחקרו של ראלף וייט Ralph White, "The Europeanism of Coudenhove-Kalergi", in Peter M. R. Stirk (ed.), *European Unity in Context: The Interwar Period* (London: Pinter, 1989), pp. 23–40 Anita Pretenthaler-Ziegerhofer, "Chapter 4: Richard של מחקרה של Nikolaus Coudenhove-Kalergi, Founder of the Pan-European Union, and the Birth of a 'New' Europe", in Mark Hewitson and Matthew D'Auria (eds.), *Europe in Crisis: Intellectuals and the European Idea, 1917–1957* (New York: Berghahn Books, 2012), pp. 89–109

ב-2021 פורסמה ביוגרפיה חדשה של קודנהובה־קלרגי:

Martyn Bond, *Hitler's Cosmopolitan Bastard: Count Richard Coudenhove-Kalergi and His Vision of Europe* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2021)

מכל התנועות והאגודות האירופיות שקמו מיד לאחר סיומה של מלחמת העולם הראשונה וקידמו את רעיון איחודה של יבשת אירופה. תנועת האיחוד הפאן־אירופי אמנם קיימת ופעילה גם בימינו אנו, אך את ימי הזוהר שלה היא ידעה בעיקר למן הקמתה בשנת 1923 ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939. החזון האירופי שהתגלם בעשייתו של קודנהובה־קלרגי היה לתופעה אירופית וגלובלית בעידן שבין שתי מלחמות העולם. זה היה חזון מקורי שהיה קשור במישרין באישיותו ובפועלו. כפי שהעיד על כך ממקור ראשון וינסטון צ'רצ'יל בהקדמה לספרו של קודנהובה־קלרגי משנת 1953, *An Idea Conquers the World*:

תחייתו של הרעיון הפאן־אירופי מזוהה בעיקרה עם הרוזן קודנהובה־קלרגי. ייתכן שמבנה הרעיון שלו עדיין איננו מפותח, שגוי, ואיננו בר־ביצוע, אבל הדחף וההשראה שלו נכונים [...] התנועה לסולידריות אירופית, אשר זה עתה החלה, לא תיעצר עד אשר תביא לידי שינויים יוצאים מן הכלל, ואולי אף נצחיים, בכל חייה של אירופה, בדרך המחשבה שלה ובמבנה שלה. [...] ייתכן שזו תהא הערובה המהימנה מכול מפני התחדשותן של מלחמות גדולות.²

קודנהובה־קלרגי היה אדם ייחודי, אשר הקדיש את חייו להפצתו של פתרון אידילי של שלום ושגשוג לבעיותיה עתיקות היומין של יבשת אירופה. הוא גילם בדמותו הן את איש החזון והן את איש המעש שיכול היה לפשט כל רעיון גדול: בחזון האירופיות שלו אנו עדים לסירובו להיות מתוחם על ידי תפיסות ריאליזם עכשוויות, ולעקשנותו שלא לחשוש מהתהום הפעורה בין מה שקיים בפועל לבין מה שצריך להתקיים.

2 וינסטון צ'רצ'יל, "הקדמה", בספרו של Richard Coudenhove-Kalergi, *An Idea Conquers the World* (New York: Roy Publishers, 1954), pp. ix-x

כאשר בוחנים את סיפורו האישי על רקע טראומות מלחמת העולם הראשונה והמשבר המתמשך בעקבותיה, אין זה מפתיע כלל שהוא פנה מיד לאחר המלחמה לרעיון איחודה הפדרלי של בשת אירופה ולפרסום ספרו החשוב פאן-אירופה בשנת 1923.

האיש שנולד וחונך לבינלאומיות

קודנהובה־קלרגי נולד ב-16 בנובמבר 1894 והיה בנם השני של הדיפלומט היינריך קודנהובה־קלרגי, ראש הצירות האוסטרית בטוקיו ושל אשתו היפנית, מיצוקו אאויאמה (Aoyama). ב-1896 שבה המשפחה ליבשת אירופה והתגוררה באחוזתה בעיר רוֹנְשְפֶּרְג (Ronsperg) בבוהמיה, כיום פּוֹבְז'וֹבִיצְה (Poběžovice) שברפובליקה הצ'כית. שם גדל ריכרד הצעיר, באווירה בינלאומית וקוסמופוליטית שהתקיימה כאי באחוזת המשפחה.

קודנהובה־קלרגי היה בנה של האצולה האוסטריוֹנוגרית, והוא ירש ממנה את כל המסורות והמנהגים של הישות הרב־לאומית הזאת. השושלת האריסטוקרטית, ומעל הכול המשפחה הרב־לאומית והרב־תרבותית שאליה נולד, הן היסודות המרכזיים לתנועת האיחוד הפאן־אירופי שייסד בשלב מאוחר יותר בחייו. תיאורו של הסופר הגרמני תומאס מאן את קודנהובה־קלרגי כ"רוזן איראסייתי וקוסמופוליטי"³ עומד במדויק על מקורותיו. שורשי משפחת קודנהובה מובילים אל האצולה של דוכסות בראבנט בארצות השפלה. בסוף המאה השמונה־עשרה עברה המשפחה לאוסטריה, ולאחר מכן, בנו של הרוזן הראשון התחתן

White 3, לעיל ה"ש 1, בעמ' 24.

עם ברונית בלטית, ואחד מבניהם התחתן עם אחת מיורשות משפחת קלרגי. שורשיה של משפחת קלרגי באי כרתים שביוון, ובמהלך השנים נישאו בניה ובנותיה לאצולה הנורווגית, הרוסית, הבריטית, הגרמנית, הפולנית והצרפתית. ההיסטוריה של משפחות קודנהובה וקלרגי היא עצמה הישג משמעותי במערכת היחסים הבינלאומיים: נישואי קרובים והגירה רוממו את הזהות האירופית של משפחות אלו מעל לקשרים הלאומיים. תהליך זה התעצם והעמיק בסוף המאה התשע־עשרה, עת פנו שתי המשפחות לעיסוק בדיפלומטיה בשירות האימפריה האוסטררו־הונגרית.

עוד משחר נעוריו היה היינריך, אבי המשפחה, דמות נערצת על ריכרד הצעיר. עם שובה של המשפחה לאירופה, פרש האב מעיסוקי הדיפלומטיה והשקיע את מלוא מרצו בבני משפחתו ובניהול נכסי המשפחה ואחוזות מגוריהם. היינריך היה נוצרי קתולי, אינטלקטואל, שדיבר שמונה־עשרה (ולפי גרסה אחרת – עשרים ושש) שפות וביניהן גם עברית, ערבית וטורקית, והעמיק חקר בלימודי האסלאם.⁴ הוא הפך את האחוזו שבעיר רונשפרג למרחב בינלאומי שנפגשו בו תרבויות אירופה והמזרח על בסיס יומיומי. שני הגבולות שאחוזת המשפחה גבלה בהם (עם גרמניה וצ'כיה) לצד הסכסוכים הקבועים בין הצ'כים לבין הגרמנים הסנדָטים, היו מפגן מתמשך "לכישלונה של הלאומנות".⁵ קודנהובה־קלרגי מעיד כי "בניגוד בולט לשנאה הלאומית שסבבה את [אחוזת המשפחה], הטירה שלנו הייתה נווה מדבר של רוח בינלאומית".⁶ הוא נזכר שבאחד הימים אביו הציג בפניו את הדרכון שנדרש לו לצורך נסיעה לרוסיה, והסביר לו כי "מדינות לא מתורבתות, כדוגמת

4 Coudenhove-Kalergi, לעיל ה"ש 2, בעמ' 7.

Richard N. Coudenhove-Kalergi, *Crusade for Pan-Europe. Autobiography of a Man and a Movement* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1943), p. 21

רוסיה וטורקיה, הנהיגו את המסמכים הללו כדי לשלוט בזרים. לא היינו מאמינים שביום מן הימים נזדקק למסמכים דומים כדי לחצות את גבולות גרמניה, איטליה, אנגליה, צרפת וכל שאר מדינות המערב.⁷

באחוזתם לא זאת בלבד שהמשפחה נהגה לארח "אורחים אקזוטיים", בלשונו של קודנהובה-קלרגי, אלא המשפחה אף הקפידה להעסיק "קבוצה בינלאומית" של עובדים באחוזתה. הרקע הבינלאומי של אורחי האחוזת ועובדיה לצד הקשרים הקבועים של המשפחה עם המזרח – כל אלה גרמו למשפחה להיות מודעת לכך ש"מעל הכול, אירופה ייצגה מחלוקות לאומיות וענף אחד בלבד של האנושות. נראה היה שמנקודת מבטה של אירופה, אירופה היא כל דבר מלבד אחדות. אחדות שכזו נגלתה לעין רק על רקע גלובלי רחב יותר". ואכן, במפגשיה הקבועים של המשפחה בין מזרח למערב, משפחת קודנהובה-קלרגי חיה את הרקע הגלובלי הרחב יותר מדי יום ביומו. אבי המשפחה ייצג עבור בני המשפחה את אירופה, ואם המשפחה מיפן ייצגה עבורם את אסיה. היבשות הללו לא היו דבר מופשט עבור ריכרד ושאר בני המשפחה, אלא מציאות חיים. הקבוצות הלאומיות השונות באירופה היו שייכות כולן בעיניהם של בני המשפחה למעמד אירופי אחד: "ילדים של גזע אחד, של יבשת אחת, של ציוויליזציה אחת ושל גורל אחד".⁸

מהעדויות שקודנהובה-קלרגי מציג בספריו הרבים, נראה שבילדותו באחוזת המשפחה ברונשפרג הוא הגיע למספר תובנות

7 שם. בחזונו ראה קודנהובה-קלרגי מצד אחד דרכון אירופי משותף לכלל אזרחי פאן-אירופה, ומצד שני, תנועה חופשית של אנשים ברחבי היבשת, בדיוק באופן שבו אמנת שנגן מ-1985 שמה קץ לביקורת הגבולות בין המדינות החברות באמנה ויצרה הרמוניזציה של מעברי הגבול החיצוניים ביבשת אירופה.

מרכזיות, שהשפיעו על החזון האירופי שלו: נקודת מבט גלובלית; תחושה של קרבה מלאת תוכן לעמי אירופה, וזאת על בסיס כללי־בשתי במקום על בסיס לאומי צר; ותחושה של אחדות וזהות משותפת בין כל עמי היבשת, חרף המחלוקות והסכסוכים הלאומיים השוררים ביניהם.

באופן פרדוקסלי דווקא השכלתו הפורמלית הייתה כולה אירופית. בצעירותו הוא למד בפנימייה התרזיאנית על שם מריה תרזה, הארכידוכסית של אוסטריה ומלכת בוהמיה והונגריה – בית הספר התיכון היוקרתי של האימפריה האוסטרו־הונגרית.⁹ לאחר מכן פנה ללימודי הפילוסופיה ב-Alma Mater Rudolphina (כיום אוניברסיטת וינה), ושם גם השלים ב-1917 את לימודי הדוקטורט שלו. לאורך כל מסלול השכלתו הפורמלית הוא חונך כאוסטרי, כנוצרי וכאירופי, והשילוב הייחודי של השכלתו הפורמלית האירופית ושל הבית הגלובלי שבו גדל והתחנך, הם אשר עיצבו אותו ללא כל ספק, ואפשרו את הפאן־אירופיות שלו. ב-1914 נישא קודנהובה־קלרגי לאשתו הראשונה – השחקנית המפורסמת, הווינאית־יהודייה, אידה רולנד (Roland) – שהייתה מבוגרת ממנו בשלוש־עשרה שנים. נישואיו אלה זכו ליחס צונן מבני משפחתו והביאו להחרמתו הזמנית. הוא עצמו מעיד שאשתו היא שפתחה בפניו את עולמות האמנות, השירה והמשחק, וברגע אחד שחררה אותו מכל הקשרים עם משפחתו ועם סביבתו השמרנית – סביבה שהחל להתרחק ממנה עוד קודם לכן, היות ש"דעותיה האידיאולוגיות והפוליטיות היו שונות באופן יסודי"¹⁰ מאלו שלו.

9 Pretenthaler-Ziegerhofer, לעיל ה"ש 1, בעמ' 90.

Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi, *Ein Leben für Europa. Meine 10 Lebenserinnerungen* (Köln, Berlin: Kiepenheuer & Witsch, 1966), p. 77

הקוסמופוליט המתוסכל, תומך חזון השלום של וודרו וילסון

בעת פרוץ מלחמת העולם הראשונה היה קודנהובה־קלרגי פטור משירות צבאי בשל מחלת ריאות שממנה סבל, והוא עבד באותה עת כסופר וכעיתונאי עצמאי. בהיותו פציפיסט, הדבר הנורא מכול במלחמה היה עבורו התעוררותה של "הנטייה ללאומנות אגרסיבית", שנראתה לו בדיוק "כאותה פנטיות דתית שהלכה ונעלמה ועתה הופיעה בצורתה החדשה"¹¹. הוא ביקש לשים סוף ללאומנות אגרסיבית זו, מאחר שחשש שהיא תביא לכך "שלא ייוותרו עוד קוסמופוליטים באירופה"¹². מנגד, משמעות תוצאותיה של מלחמת העולם עבורו הייתה שהעקרונות הליברליים גברו על השמרניים, ושהדמוקרטיה ניצחה את האוטוקרטיה. האופוריה שקודנהובה־קלרגי היה שרוי בה עם סיום המלחמה הובילה אותו למסקנה נוספת ש"בפני הפדרציה האירופית עומדות כיום התנגדויות פסיכולוגיות – לא פוליטיות. ההתנגדויות הפסיכולוגיות הללו יכולות וצריכות להישבר באמצעות התעוררותו של רגש הסולידריות הפאן־אירופי; לעורר אותו היא משימתם האצילית ביותר של כל שליחי דעת הקהל באירופה"¹³.

קודנהובה־קלרגי, שחווה על בשרו את התפרקותה של האימפריה האוסטרו־הונגרית בתוך שבועות בודדים ואת הלאומנות האגרסיבית שהחריבה את כלכלת אירופה, את הפוליטיקה של מדינות היבשת ואת הגיאוגרפיה שלה, הבין שהבעיה איננה בעייתה של וינה בלבד, אלא זהו סימפטום לבעיה רחבה יותר וכלל־אירופית. בעקבות מלחמת העולם הראשונה,

11 Coudenhove-Kalergi, לעיל ה"ש 5, בעמ' 54.

12 שם, בעמ' 55.

13 ריכרד נ' קודנהובה־קלרגי, פאן־אירופה (תל אביב: אוב, 2021), בעמ' 135.

לנוכח התפרקותה של האימפריה האוסטרו־הונגרית, כניסתה של ארצות הברית למלחמה, המהפכה הרוסית של 1917 וכינונה של ברית המועצות ב-1918, הוא הגיע לתובנות ששינו את מהלך חייו. בהיותו בן 24 בלבד הוא החליט לנטוש את שאיפותיו לקריירה אקדמית כפרופסור לפילוסופיה, לטובת הפוליטיקה. כניסתו של קודנהובה־קלרגי לפוליטיקה הבינלאומית מאז 1917 ואילך היא שחשפה בפניו את העוצמה של הבינלאומיות הבלתי־קונוונציונלית, ותהליך זה הוא שסייע לו בהגדרת החזון האירופי שלו.

ב-8 בינואר 1918 הציג נשיא ארצות הברית וודרו וילסון, בנאומו בקונגרס האמריקאי, את תוכנית ארבע־עשרה הנקודות. בעקבות זאת, קודנהובה־קלרגי היה לתומך נלהב של וילסון, והיה משוכנע כי מחויבותו של הנשיא לכינונה של ברית של שלום חופשי ופתוח תזכה לתמיכה נרחבת ונלהבת הן בארצות הברית והן באירופה. כפי שהוא עצמו מעיד:

חלקתי עם מרבית הגברים הצעירים והנשים הצעירות של אירופה את התקווה שתלו בוילסון ובאידיאלים שלו. כולנו חשנו שהעולם הישן והמתפורר של אימפריאליזם ושל פיאודליזם למחצה היה קשור בדור הישן, והוא זה שהיה אחראי למלחמה הנוראה – ועתה היה זה תפקידו של הדור שלנו לבנות עולם חדש וזוהר יותר, שיתבסס על עקרונות איתנים ומוסריים יותר [...] הייתי אובססיבי לגבי הרעיון שהגורל קרא לדור שלנו לדגל, להביא לידי מימוש את עבודת הפיוס והשיקום העולמי. היה זה תפקידנו לבנות אירופה חדשה וטובה יותר על הריסותיה של אירופה הישנה.¹⁴

חזונו של וילסון אינו תואם את חזון הפאן-אירופיות שקודנהובה-קלרגי שוטח בספרו פאן-אירופה. כישלונה של ועידת השלום בפריז בשנת 1919¹⁵ להשגת חזון השלום של וילסון, והסכמי השלום שנחתמו בעקבות ועידה זו, שתוצאותיהם היו הרות אסון עבור אירופה והעולם כולו, הביאו בראשית שנות העשרים של המאה העשרים את קודנהובה-קלרגי לזנוח את חזונו לסדר עולמי חדש. במקום לקדם את חזונו זה, הוא הפנה את מלוא מאמציו לטובת כינונה של ארצות הברית של אירופה. חזון הפאן-אירופיות שלו היה מענה לכישלונם של ועידת פריז והסכמיה. הייתה זו תגובה של תומך מתוסכל בחזון השלום של וודרו וילסון.

מערכת פדרטיבית כמענה לבעיותיה של אירופה

קודנהובה-קלרגי הסכים כי אכן נולדה אירופה חדשה כתוצאה מוועידת השלום של פריז, אך זאת לא הייתה אותה אירופה שעליה חלם. הוא התרשם שאירופה של ועידת פריז היא יבשת קרועה, מבוותרת ומפולגת על ידי שנאה ואיבה. המציאות החדשה לא יצרה סדר יבשתי חדש, אלא אי-סדר יבשתי חדש ומסוכן, תוהו ובוהו בהשוואה ליציבות הבינלאומית שהיבשת ידעה טרם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. לשיטתו, הכאוס החדש ביבשת היה ביטוי של הלאומנות הבלתי ממושמעת והנקמנית, בעיקר מצידן של המדינות המנצחות. הוא הגיע למסקנה כי, לאחר ועידת פריז, 26 מדינות אירופה מייצגות אנרכיה מוחלטת, שארגון חבר הלאומים (קודמו של ארגון האומות המאוחדות) לא יכול היה לרסן. בסיוטיו חזה מלחמה שבה איטליה, גרמניה ורוסיה ישתפו

15 Harold Nicolson, *Peacemaking 1919* (New York: Simon Publications, 1967); Margaret MacMillan, *Paris 1919: Six Months That Changed the World* (New York: Random House, 2007)

פעולה האחת עם רעותה כדי להילחם בצרפת, בפולין ובבנות בריתן. מלחמה שכזאת, חשש, תביא להשמדתה הסופית של אירופה ושל הציוויליזציה המערבית. על כן, נדרש פתרון חדש ורדיקלי לאנרכיה הבינלאומית ולביתורה הכלכלי של אירופה שלאחר המלחמה. עבור קודנהובה־קלרגי פתרון רדיקלי זה נמצא בדמות איחודה הפדרלי של יבשת אירופה.

בין השנים 1920 ו-1922 החזון האירופי של קודנהובה־קלרגי התבהר וקרם עור וגידים. הוא השתכנע כי רעיון מדינת הלאום רוקן מתוכן לאורך ההיסטוריה, ועידן הלאומנות הסתיים. שורשיו המשפחתיים, אופן גידולו והערכים שאסף וליקט לאורך מסלול חייו חייבו אותו להאמין בעליונותה של הזהות הבינלאומית. על כן הוא היה בדעה שההיסטוריה העולמית נמצאת באותה העת בשלב מעבר לקראת כינון של פדרציות יבשתיות או אף על־יבשתיות. הגם שהוא עצמו לא עמד עדיין על כל הפרטים הנדרשים לכינון "רעיון היבשות" שלו, הרי שבראשית שנות העשרים של המאה העשרים הוא כבר גיבש את ההנחות הבסיסיות של רעיון זה, שהיה מרכזי בתנועת האיחוד הפאן־אירופי, שאותה הקים מאוחר יותר. לשיטתו, אירופה היא אמנם יבשת בפני עצמה, אלא שהיא נמצאת בתווך שבין יבשות ענק. אירופה היא יבשת בלתי מאורגנת, המפוצלת בין קרוב לשלושים מדינות ריבוניות, שלכל אחת מהן מערכות פוליטיות, כלכליות ומשפטיות נפרדות.

כך, ב-1922, קודנהובה־קלרגי הגיע למסקנה נחרצת שרק מערכת פדרטיבית, שבה תהיינה חברות כל מדינות יבשת אירופה, תיתן מענה לבעיותיה הבינלאומיות, הפוליטיות והכלכליות של אירופה. חשוב לא פחות מכך: מבנה פדרטיבי שכזה יעניק לאירופה גם הגנה ביטחונית, יסייע לה לשרוד בעולם של יבשות פדרטיביות, ויעלה בקנה אחד עם עקרונות הסדר העולמי שחבר הלאומים ביקש להנחיל. קודנהובה־קלרגי הזהיר כי אם אירופה לא תשכיל לאמץ את הפתרון הפדרטיבי, היא תמצא את עצמה

בפני מלחמה גדולה נוספת. הוא פנה לחקר המודלים ההיסטוריים של מבנים פדרטיביים, לרבות הצעות לאיחוד אירופה, והסיק כי אף אחד ממבני העבר אינו יכול להוות פתרון הולם לבעיותיה של אירופה. עוד הוא טען כי הציבור הרחב נשלט בעיקר על ידי סנטימנטים לאומיים או אותם ערכים אוניברסליים שקידם ארגון חבר הלאומים. מכאן שכצעד ראשון לכינונה של פדרציה אירופית נדרשות תוכניות חינוך והסברה משמעותיות, שתפקידן ליצור בקרב הציבור הרחב זהות אזונית אירופית ותחושה של סולידריות. כל אלה הובילו אותו למסקנה המתחייבת, כי עליו לפנות להקמתם של ארגון פאן-אירופי ותנועת האיחוד הפאן-אירופי. ואכן, מסוף 1922 ואילך הקדיש את כל זמנו ומרצו להקמתם של הארגון והתנועה.

על הספר "פאן-אירופה"

בראשית שנת 1922 החל קודנהובה-קלרגי בכתיבת הטיוטה הראשונה לתוכניתו להקמת האיחוד הפאן-אירופי, וזו התפרסמה בשני עיתונים אירופיים מרכזיים. לאחר פרסום התוכנית בעיתונות ובפורומים נוספים פרסם קודנהובה-קלרגי את חזונו לכינון האיחוד הפאן-אירופי בספרו החשוב פאן-אירופה, שראה אור באוקטובר 1923. ספר זה, שמחזיק במקור 168 עמודים, היה לרב מכר בינלאומי, ונמכרו כ-16,000 עותקים שלו כבר בשלוש השנים הראשונות לפרסומו. במהלך השנים תורגם הספר לשפות רבות, ועתה הוא רואה אור לראשונה גם בשפה העברית.

פאן-אירופה הוא ספר פרוגרמטי, מדריך לעקרונות היסוד הנדרשים כדי לגרום לעמי אירופה לתמוך ברעיון איחודה הפדרלי של היבשת. זהו איננו ספר אקדמי או פילוסופי ואין לקרוא אותו ככזה. פאן-אירופה הוא מניפסט של תנועה ציבורית חשובה ומרכזית בהיסטוריה של רעיון האינטגרציה האירופית. הספר

כולל את אבחנותיו של קודנהובה־קלרגי לבעיותיה של אירופה, שהטרידו אותו מאז 1917, וזאת מתוך נקודת מבט גלובלית, שאותה ירש ממשפחתו ועליה גדל.

עם פרסומו של הספר הוא הפך מיד לכלי התעמולה המרכזי של תנועת האיחוד הפאן־אירופי. בספרו זה טוען קודנהובה־קלרגי כי על יבשת אירופה לשאול את עצמה את "השאלה האירופית": "האם יכולה אירופה בפילוגה הפוליטי והכלכלי לשמר בתוכה את השלום ולהגן על עצמאותה כלפי המעצמות העולמיות הצומחות מחוץ לה – או שמא עליה להתארגן בברית של מדינות כדי להציל את קיומה?"¹⁶ בכתבתו המאוחרת יותר, הוא ניסח מחדש מספר פעמים את "השאלה האירופית", וזאת מבלי לשנותה באופן מהותי: "האם אפשרי שבחצי האי האירופי הקטן", שאל, "יתקיימו 25 מדינות יחד באנרכיה בינלאומית מבלי שמצב זה יביא לאסון פוליטי נוראי ולקטסטרופה כלכלית ותרבותית?"¹⁷

אבחנותיו של קודנהובה־קלרגי בספר הן רחבות ומשמעותיות בכל הקשור לשינוי הנדרש באופייה הפדרלי של היבשת, אך בכל הקשור לביצוע תוכניתו ולפרטים הקטנים הנדרשים ליישומה, תוכניתו כללית ביותר. בחלק מהנושאים הוא דן באופן מעמיק ביותר, ואילו מאחרים הוא מתעלם לחלוטין או דן בהם כלאחר יד. זהו מעין ספר לימוד היסטורי שמבקש לדרבן את עמי אירופה ללמוד את לקחי ההיסטוריה. אחרי הכול, לשיטתו של קודנהובה־קלרגי, ההיסטוריה משולה לבית הספר של הפוליטיקה. הוא האמין כי בעוד אירועים היסטוריים אמנם לא יתרחשו אף פעם

16 קודנהובה־קלרגי, לעיל ה"ש 13, בעמ' 43.

בשנית, הם עשויים להיות דומים זה לזה, מאחר שלאותם גורמים מחוללים ייתכנו אותן התוצאות.¹⁸

בספרו הוא מדגים את ההקבלות בין העבר להווה. כך, למשל, הוא יוצר הקבלה בין המפלצות הימיות מהמיתולוגיה היוונית, המוזכרות באודיסאה של הומרוס, לבין מעצמות עולמיות בזמן חייו. את סקילה הוא מדמה לדיקטטורה הצבאית הרוסית, ואת המפלצת האימתנית כריבדיס הוא מדמה לדיקטטורה הפיננסית האמריקאית.¹⁹ אירופה, הוא טוען, תעמוד לפני בחירה בין שתי המפלצות המיתיות, אך תוכל לבחור בדרך חלופית – דרכה של פאן-אירופה. זהו "האיחוד הפוליטי והכלכלי של כל המדינות מפולין עד פורטוגל לברית של מדינות".²⁰

לגישתו של קודנהובה-קלרגי, האנרכיה הפנימית של מדינות אירופה משליכה גם על מקומה הגלובלי של היבשת. לתחלואיה הפנימיים של אירופה יש תוצאות הרות גורל, והם דורשים טיפול רדיקלי לאור התדרדרות מעמדה הבינלאומי של היבשת ועלייתן של מעצמות יבשתיות-פדרליות אחרות. תפיסתו זו את בעיותיה של אירופה בהקשר הגלובלי והביני-יבשתי שיקפה את היכולת שלו לראות ולהבין את אירופה מתוך היבשת עצמה, והיא למעשה תמצית הגישה הפאן-אירופית שלו.

כבר בהקדמה לספר הוא מציג את אבחנתו המרכזית, המלווה את קוראיו לאורך הספר כולו: "בשעה ששאר העולם צועד קדימה מדי יום, אירופה מתדרדרת מדי יום".²¹ באבחנה זו טמונה תוכניתו לאיחוד הפאן-אירופי. לדבריו, הסיבה לשקיעתה של

Christian Pernhorst, *Das Paneuropäische Verfassungsmodell des Grafen* 18
Richard N. Coudenhove-Kalergi (Baden-Baden: Nomos, 2008), p. 43

19 קודנהובה-קלרגי, לעיל ה"ש 13, בעמ' 44.

20 שם, בעמ' 60.

21 שם, בעמ' 42.

אירופה היא פוליטית, ונובעת מכך שהשיטה הפוליטית של עמי אירופה מתעלמת מעברה של היבשת ומההיסטוריה שלה. מבחינה איכותית, אירופה, ובמרכזה עמי אירופה, הם "עדיין מאגר האנשים הפורה ביותר בעולם".²² רק שינוי רדיקלי של השיטה הפוליטית "יכול ומוכרח להביא לידי ריפוי מלא של היבשת החולה".²³

קודנהובה־קלרגי מקדיש כמחצית מספרו לבעיות הפנים של אירופה, ואת מחציתו האחרת למערכות היחסים המשתנות של היבשת עם שאר העולם. בשני המקרים, לטענתו, הפתרון הפדרלי ליבשת אירופה הוא הכרחי, ואולי אף בלתי נמנע.

חזונו האירופי של קודנהובה־קלרגי נבנה על תפיסתו שההנהגה הפוליטית של העולם מצויה בערים וושינגטון, לונדון, מוסקבה, טוקיו ופריז. ערים אלו הן מרכזיהם של "חמשת שדות הכוח על הפלנטה" – האמריקאי, הבריטי, הרוסי, המזרח־אסייתי והאירופי. לאירופה המפוצלת למדינות קטנות אין כל סיכוי לשרוד לאורך זמן לצד ארבע האימפריות הגדולות האחרות. הוא מדגיש בחזונו כי רק על ידי איחודה של היבשת מבעוד מועד, אירופה תוכל להשתתף בתור גורם שווה זכויות בעולם. לעומת זאת, אם תמשיך להיות מפוצלת, "היא תשקע בהכרח לדרגת גורם חסר השפעה פוליטית, עד שיום אחד – אחרי שתאבד את הקולוניות שלה, תפשוט רגל ותהיה ענייה ושקועה בחובות – היא תיפול טרף לפלישה רוסית".²⁴

מהרגע שבו קודנהובה־קלרגי עומד על הקשר הישיר בין בעיות הפנים של אירופה לבין פגיעותה בזירה הבינלאומית, הוא מציג את תרופתו הפדרלית ליבשת החולה. לטענתו, רק איחוד

22 ש.ם.

23 ש.ם.

24 ש.ם, בעמ' 58.

פדרלי יהיה מענה הולם לשאלת שרידותה של היבשת ובעיות הביטחון שלה, ויסייע לקידום השלום מבית ומחוץ. להצדקת פתרון זה הוא משתמש גם בטיעונים מדעיים וטכנולוגיים, בעידן שבו החידושים בתחום התחבורה הופכים את העולם לקטן יותר מיום ליום. לדבריו, התכווצות זו של המרחקים הסובייקטיביים מביאה לכך ש"הארצות נעשות קטנות מאוד והעמים מתקרבים מאוד זה לזה"²⁵. מדינת הלאום כפי שהתפתחה היסטורית הפכה לקטנה מכדי שתוכל להישאר עצמאית, והיא נזקקת לתוספת או להשלמה על ידי כינון של פדרציות.

ברמה המעשית, שאלת איחודה של אירופה והפיכתה לפדרציה פוליטית וכלכלית תלויה במספר התומכים ברעיון ובאופן הפעולה שלהם: "כל עוד מאמינים אלפים בפאן-אירופה – היא אוטופיה; כאשר מיליוני אנשים יאמינו בה – היא תהיה תוכנית פוליטית; ברגע שיאמינו בה מאה מיליון איש – היא תהיה למציאות"²⁶. משום כך, עולה השאלה אם תומכיה הראשונים של פאן-אירופה יצליחו לגייס את מיליוני התומכים הדרושים כדי להפוך את האוטופיה למציאות. לשם כך, קודנהובה-קלרגי פונה לנוער של אירופה, ומבקש ממנו שישלים את המלאכה.

חזונו האירופי של קודנהובה-קלרגי הושפע רבות מכתבתו של אלפרד פריד, עיתונאי וסופר אוסטרי-יהודי שהיה חתן פרס נובל לשלום לשנת 1911 ומחבר הספר פאן-אמריקה²⁷ – שממנו שאב קודנהובה-קלרגי את רעיונו להקמתה של פאן-אירופה וממנו ציטט ארוכות בספרו זה. הספר פאן-אמריקה וכינונו של האיחוד הפאן-אמריקאי ב-1890 – המוכר לנו מאז שנת 1948 בשם

25 שם, בעמ' 52.

26 שם, בעמ' 45.

Alfred H. Fried, *Pan-Amerika: Entwicklung, Umfang und Bedeutung der 27 zwischenstaatlichen Organisation in Amerika* (1810-1916) (Zürich: Orell-Füssli, 1918)

"ארגון מדינות אמריקה" – היו גם מקור לגיטימציה להקמתה של פאן־אירופה. לשיטתו של קודנהובה־קלרגי, הפאן־אמריקניזם יכול לשמש כמורהו של הפאן־אירופאיזם בעניינים רבים, שהרי "כאן כמו שם מדובר בניסיון לארגן יבשת לכדי קהילה פוליטית־עולמית; כאן כמו שם מדובר באיחוד של מדינות ריבוניות, השונות מאוד זו מזו בהיסטוריה שלהן, בשפתן, בכלכלתן, בתרבותן ובמזג שלהן, לכדי ברית מדינות אזורית, בלי נטיות אגרסיביות או אימפריאליסטיות, בשירות השלום והקדמה"²⁸. הוא מסביר כי אין אפשרות להעתיק באירופה את המוסדות האמריקאיים כפי שהם, היות שהנסיבות בשתי היבשות אינן זהות. עם זאת, "נחוץ לבחון בדקדקנות את מה שהוכיח את עצמו מעבר לאוקיינוס כמועיל וכטוב, ולנסות ליישמו באירופה עד כמה שהתנאים באירופה מאפשרים זאת"²⁹. על המדינאים באירופה לשנס מתנאים ולהעמיד לצד הוועידה הפאן־אמריקאית החמישית את הוועידה הפאן־אירופית הראשונה. המדינאי שישלח למעצמות אירופה את ההזמנה לוועידה הזאת "יעשה חסד בלתי נשכח לעמו, לאירופה ולעולם"³⁰. הוועידה הפאן־אירופית הראשונה היא שתכונן את תנועת האיחוד הפאן־אירופי, לצד ייסודה של לשכה שהמטה המרכזי שלה יהיה בשווייץ, בווינה או בפריז, ושייעודה העיקרי יהיה לשמש כמרכז תנועת האיחוד. לשכה זו תפעל כדי למנוע מלחמה, לקדם את כלכלת היבשת ולתמוך בציוויליזציה האירופית. עוד מבקש קודנהובה־קלרגי לכוון סדר משפטי על־לאומי בפאן־אירופה, שישאב את עקרונותיו בייחוד מהמשפט החוקתי השווייצרי והאמריקאי.

28 קודנהובה־קלרגי, לעיל ה"ש 13, בעמ' 101.

29 שם, בעמ' 105-106.

30 שם, בעמ' 106.

קודנהובה־קלרגי ביקש לממש את חזונו במספר צעדים, וברבות הימים צעדים אלו הם שהתוו את הדרך לכינונו של האיחוד האירופי כפי שהוא מוכר לנו היום. ראשית, הוא קרא לכינוסה של ועידה פאן־אירופית תקופתית, שאותה ייזמו ממשלה אירופית אחת או יותר. הוא קבע שאיטליה היא המדינה המתאימה ביותר לכינוס הוועידה, מאחר שהיא "מעצמת־העל היחידה בפאן־אירופה המקיימת יחסי ידידות עם כל מדינות היבשת".³¹ מועמדות אפשריות נוספות לכינוס הוועידה היו: מדינות ההסכמה (האַנטָנְטָה) הקטנה;³² שווייץ, שהמבנה הפדרטיבי שלה יכול לשמש דגם לפאן־אירופה; ספרד, הולנד והמדינות הסקנדינביות, בזכות הניטרליות שהפגינו במלחמה; צרפת, בתור "המעצמה החזקה ביותר" ביבשת; וגרמניה, שכינוס הוועידה יכול לסייע לה בשיקום כבודה האבוד. התוכנית של הוועידה צריכה להיות מותווית בצורה ברורה, תוך השארת שאלות טריטוריאליות מחוץ לדיון. קודנהובה־קלרגי קרא לוועידה לכוון שורה של ועדות רלוונטיות: ועדת בוררות, ועדת ערובות, ועדה לסוגיית הפירוק מנשק, ועדת מיעוטים, ועדת תחבורה, ועדת מכס, ועדת מטבע, ועדה לסוגיית החובות וועדת תרבות.

הצעד השני לכינון פאן־אירופה הוא כריתת אמנת בוררות וערבות מחייבת בין כל המדינות הדמוקרטיות ביבשת. מדינות אירופה יכולות גם לכוון "התאחדות שלום" שתחייב אותן לבוררות ולערבות גבולות הדדית. קודנהובה־קלרגי מדגיש כי בעוד יש הכרח לצרף את הממלכה המאוחדת (בריטניה) לאמנת הבוררות הפאן־אירופית, הרי אין לצרף אותה לאמנת הערבויות, הואיל

31 שם, בעמ' 173.

32 ברית זו כללה את ממלכת הסרבים, הקרואטים והסלובנים (לימים יוגוסלביה), את צ'כוסלובקיה ואת רומניה.

וצירופה עלול לערב ולסבך את פאן־אירופה בכל המלחמות העתידיות באסיה ובאוקיינוס השקט.

הצעד השלישי הוא הקמת איחוד מכס פאן־אירופי שיביא ליצירתו של מרחב כלכלי אחד, המשותף לכל מדינות אירופה. השינוי המבני הזה של הכלכלה האירופית חייב אמנם להתרחש לאיטו ולא באורח פתאומי, אך יש לפתוח מיד בהכנות לביטול גבולות המכס בין מדינות פאן־אירופה. מדינות הרוצות בכך יוכלו להקדים את האחרות ולשמש להן דוגמה על ידי הקמת איחוד מכסים ואולי אף איחוד מטבע. כל אלה יזרזו את יצירתו של מרחב הכלכלה הפאן־אירופי.

קודנהובה־קלרגי מסביר כי "גולת הכותרת של השאיפות הפאן־אירופיות תהיה הקמת ארצות הברית של אירופה על פי הדגם של ארצות הברית של אמריקה".³³ דגם זה יאפשר לכל מדינה בתוך הפדרציה לקבל את מרב החירות. על פי חזון זה, לפאן־אירופה יהיו שני בתי מחוקקים: האחד יורכב משלוש מאות נציגים שכל אחד מהם מייצג אוכלוסייה של מיליון אירופים, והאחר יורכב מ-26 הנציגים של 26 הממשלות האירופיות. בשאלת השפה, קודנהובה־קלרגי מטעים כי בפאן־אירופה חייב לשרור שוויון זכויות לכל שפות הלאום, אך הוא חוזה כי השפה האנגלית עתידה להיות ללינגואה פרנקה של פאן־אירופה. הוא קורא להנהיג את הוראת האנגלית בבית הספר בכל רחבי היבשת, וטוען כי ידיעת האנגלית כשפה משותפת תתרום לקידום ההבנה הבינלאומית.

המבנה הפדרטיבי החדש של היבשת יבטיח הגנה מפני מלחמה פנים־אירופית, עמדה אירופית ניטרלית כלפי כל הסכסוכים הגלובליים, הגנה מפני פלישה רוסית לאירופה, פירוקה של היבשת מנשק ויכולת להתחרות בתעשיות האמריקאיות, הבריטיות, הרוסיות והאסייתיות. מנגד, אי יישומו של מבנה

33 קודנהובה־קלרגי, לעיל ה"ש 13, בעמ' 175.

פדרטיבי והמשך הפוליטיקה האירופית הנוכחית יגזרו על היבשת את כל אלה: מלחמה כלל-אירופית חדשה עד כדי חורבן היבשת; התערבות פוליטית-צבאית מתמדת של מעצמות חוץ; פלישה של רוסיה וכינונה של דיקטטורה רוסית – קומוניסטית או אחרת – באירופה; מרוץ חימוש עד כדי ייבושה של אירופה מבחינה פיננסית; וחוסר תחרותיות בזירה הגלובלית, בצד פשיטת רגל ושעבוד כלכלי.

שמירת השלום ביבשת היא המניע המרכזי לאיחודה של אירופה. לשם כך נדרש פיוס בין שתי האויבות המרות צרפת וגרמניה, וקודנהובה-קלרגי מבקש מהן "לפנות בנחישות אל דרך הפיוס"³⁴. איחוד פאן-אירופה יאפשר שיתוף פעולה עם גרמניה, שתהיה דמוקרטית ופציפיסטית. על ההסדרים בין המדינות לכלול פיוס על בסיס פיצויים הולמים, איחוד מכס שישרת את תעשיות הפחם והעפרות בצרפת ובגרמניה, הסכם בורות וערבות, הגנה מפני רוסיה, התפרקות מנשק, יוזמות משותפות לשיקום הכלכלה והפיננסים באירופה, ואת הקמתה של פדרציה פאן-אירופית. תוכנית פיוס זו טובה לא רק לגרמניה אלא גם לצרפת, ויש בכוחה להשיג את מה שלא הצליחו להשיג האינטריגות הבינלאומיות והסנקציות הכלכליות והביטחוניות. בזכות השלום שישורר, תוכל צרפת לשקם את כלכלתה, לבטל את חובת הגיוס הכללית ולהתמקד בארגון הממלכה הקולוניאלית שלה.

מלבד החששות ממלחמה נוספת בין מדינות אירופה ומחורבן כלכלי וחוסר תחרותיות, קודנהובה-קלרגי מתעמק גם בפחדיו מהסכנה הרוסית – פלישה רוסית לאירופה, שההגנה המיטבית מפניה היא איחוד אירופה. כאן המקום להדגיש כי רוסיה שלאחר המהפכה הבולשביקית הייתה באותה העת מקור לחשש תמידי מצד מדינות אירופה. פחדן נבע הן מעוצמתה של רוסיה הגדולה והן מהסיכון שבזליגת הרעיונות המהפכניים לשאר מדינות

אירופה, כך שמדינות נוספות יידבקו ברעיונות המהפכה וישאפו לממשם. בעשותו שימוש בהיסטוריה היוונית, הוא טוען כי "שום מדינה אירופית לא תהיה מסוגלת להתמודד מבחינה צבאית עם רוסיה מאורגנת ומתועשת",³⁵ וכי מניעתה של פלישה רוסית צריכה להיות ייעודה העיקרי של הפוליטיקה האירופית. לדבריו, אם אירופה לא תצליח להתגבר על היריבויות הלאומיות ולהתאחד לפדרציה, סופה שתיפול טרף לשאיפות ההתפשטות של הרוסים. לאורך כל חייו סלד קודנהובה־קלרגי מהבולשביזם, אשר "ניער מעליו את הציוויליזציה האירופית".³⁶ הבולשביזם "נלחם באוחזו בתעמולה בידו האחת – ובידו השנייה חרב; הוא מצהיר על דבקותו באלימות, בטרור, במיליטריזם; לפיכך הוא הצורה הזכרית של המרקסיזם – ואילו הסוציאלי־דמוקרטיה היא הצורה הנקבית שלו".³⁷ כינונה של פדרציה פאן־אירופית עשוי להיות הדרך היחידה להגן על הדמוקרטיה האירופית, לרבות זו הסוציאלי־דמוקרטית, מפני הבולשביזם.

כבר בעת כתיבת ספרו, קודנהובה־קלרגי צפה את מערכת היחסים הסבוכה בין פאן־אירופה לבין הממלכה המאוחדת, ואפשר אף לטעון שחזה את עזיבת בריטניה את האיחוד האירופי ב-2020. בספרו *Crusade for Pan-Europe* מ-1943 הוא מודה כי היה צריך להציע איחוד אירופי תחת הנהגתה של בריטניה, וכי בית המלוכה הבריטי הוא שהיה צריך לעמוד בראשותה של ארצות הברית של אירופה. אלא שהבעיה הבריטית הייתה הסבוכה ביותר מבין כל הבעיות של פאן־אירופה:

הקושי הזה נובע מהעובדה שאף על פי שבריטניה הייתה מעצמה אירופית, האימפריה הבריטית בשום פנים ואופן

35 שם, בעמ' 85.

36 שם, בעמ' 67.

37 שם, בעמ' 88.

לא הייתה אירופית, כי אם בינלאומית. איחוד הדוק בין בריטניה ליבשת סיכן את תזוזתה של קנדה לעבר פאן אמריקה. אפילו אוסטרליה, ניו זילנד ודרום אפריקה עלולות לחוש משיכה אל ארצות הברית של אמריקה, דוברת האנגלית, במקום אל איחוד אירופי רב-לשוני. אף מדינאי בריטי לא ייטול את הסיכון של פיצול בתוך האימפריה [הבריטית] למען פדרציה אירופית.³⁸

בפאן-אירופה קודנהובה-קלרגי מסביר כי "מבחינה פוליטית בריטניה היא יבשת בפני עצמה",³⁹ העולה על פאן-אירופה הן מבחינת שטחה והן מבחינת אוכלוסייתה. מכאן הוא מסיק ש"פאן-אירופה צריכה לקום בלי אנגליה – אבל לא נגד אנגליה; כפי שפאן-אמריקה התארגנה בלי קנדה – אבל לא נגד קנדה".⁴⁰ כשם שבאיחוד הפאן-אמריקאי היה ברור שנאמנותה של קנדה לכתר הבריטי מונעת ממנה להיות שותפה מלאה באיחוד, פאן-אירופה צריכה להכריע לטובת איחוד ללא בריטניה. מנגד, עליה לשאוב השראה מן הידידות בין קנדה למדינות אמריקה, ולשאוף ליחסים תקינים ולבבים בין בריטניה למדינות אירופה. הממלכה המאוחדת, בזכות הקשרים הענפים שלה הן עם אירופה והן עם אמריקה, תוכל לנצל את אישייכותה לאף אחת משתי היבשות ולפעול כמתווכת ביניהן.

קודנהובה-קלרגי מדגיש כי "תהיה זו טעות קשה ובלתי ניתנת לתיקון להעמיד את התנועה הפאן-אירופית בניגוד לאנגליה או לאפשר ניצול שלה לרעה למטרות אנטי-אנגליות", ועל כן "פאן-אירופה צריכה לשחק משחק הוגן כלפי אנגליה כבר מראשית

38 Coudenrove-Kalergi, לעיל ה"ש 5, בעמ' 107.

39 קודנהובה-קלרגי, לעיל ה"ש 13, בעמ' 75.

40 שם, בעמ' 76.

היווצרותה".⁴¹ חשוב שיהיה ברור כבר מן ההתחלה כי איחוד אירופה אינו פועל נגד בריטניה, אלא נועד לפעול ביחד איתה למען השלום העולמי ומתוך שאיפה להקים ארגון פדרטיבי עולמי ביום מן הימים. ברגע שבריטניה תהיה משוכנעת כי הפדרציה הפאן־אירופית אינה מכוונת נגדה ואינה שואפת לחרחור מלחמה – לפוליטיקה הבריטית יהיה אינטרס עליון לשתף עמה פעולה ולתמוך בה.

קודנהובה־קלרגי והקולוניאליזם האירופי

קודנהובה־קלרגי היה מהתומכים הנלהבים ביותר של הניאור־קולוניאליזם האירופי, וחזונו כלל גם התחייבות ברורה כי במסגרת כינונה של פדרציה פאן־אירופית "למעצמות הקולוניאליות האירופיות תובטח החזקה על הקולוניות שלהן, שלבדן הן היו מאבדות במקדם או במאוחר למעצמות העולמיות".⁴² למדינות אירופה שאינן מחזיקות בקולוניות הבטיח כי עם הקמתה של מערכת פדרטיבית אירופית הן תקבלנה גישה ל"ממלכת הקולוניות הגדולה באפריקה", שתהווה "שדה פעולה לאנרגיות הכלכליות" שלהן. הגרמנים, הפולנים, הצ'כים, הסקנדינבים ועמי הבלקן "יעזרו לבלגים ולפורטוגלים בפיתוח הקולוניות, שכן אלה לבדם אינם מסוגלים לנהל ניהול מושלם את האימפריות האפריקאיות שלהם".⁴³ הוא לא העלה בדעתו עולם שבו עמי אפריקה יזכו בהגדרה עצמית ויהיה אחראים לגורלם – תחת זאת ראה במרבית יבשת אפריקה את "הקולוניה האירופית הגדולה",

41 ש.ם.

42 ש.ם, בעמ' 178.

43 ש.ם.

ש"עוד אינה מפותחת ברובה".⁴⁴ עבורו, ייעודן של הקולוניות היה להיהפך "למחסן התבואה של אירופה ולמקור לחומרי גלם בשבילה". לשם כך קרא לשורה של שיפורים בחקלאות, ברפואה ובטכנולוגיה, שיסייעו להגשים ייעוד זה. לדבריו, "רק כוחות מאוחדים של אירופה כולה יוכלו למלא את המשימות הללו, ואחרי כיבושה הפוליטי של אפריקה גם לפתח אותה מבחינה תרבותית וכלכלית".⁴⁵

בעיניו של קודנהובה-קלרגי, הקולוניזציה של יבשת אפריקה הייתה תנאי הכרחי לשיקומה הכלכלי של אירופה, וסיבה מספקת ומוצדקת לאיחודה הפדרטיבי של יבשת אירופה. אפריקה נתפסה כאזור טבעי ונדרש במרחב הגיאופוליטי האירופי, שאת משאבי הטבע שלו ואת אוכלוסייתו פאן-אירופה המאוחדת והפדרטיבית רשאית וצריכה לנצל ולשעבד לטובתה. תוכניתו הייתה כי יבשת אפריקה תשמש כ"מטע האירופי" ומאגר מרכזי לתוצרת חקלאית עבור פאן-אירופה, והוא סבר כי יש לנצל את משאבי הטבע ואת האנרגיה ההידרואלקטרית של אפריקה לטובת כלכלתה של הפדרציה האירופית. בנוסף, הוא ראה ביבשת אפריקה פתרון ראוי לבעיותיה הדמוגרפיות של אירופה, וזאת על ידי העברת חלק מאוכלוסיית אירופה אל "השטחים הריקים" של אפריקה.⁴⁶ כך, למשל, ב-1929 המליץ קודנהובה-קלרגי להעביר כ-650,000 מתנחלים אירופים לשטחים ראויים ומתאימים ביבשת אפריקה, שאותם האירופים יפתחו ויעשירו.

44. ש.ם.

45. ש.ם.

Peter Christensen, "Dam Nation: Imaging and Imagining the 'Middle 46 East' in Herman Sörgel's *Atlantropa*", *International Journal of Islamic Architecture*, Vol. 1, No. 2, 2012, pp. 325–346

לניצולה ולשעבודה המשותף של אפריקה היו לדידו יתרונות ברורים ומובהקים שאין לערער עליהם, ומשום כך היו אלה גם סיבות מובהקות לאיחודה הפדרטיבי של אירופה.⁴⁷ לדבריו, "איחודה של אירופה ומאמץ אירופי משותף לכיבושה של אפריקה היו שני תהליכים שהניחו מראש האחד את משנהו. רק האירופים הם שיכולים לפתח את אפריקה, ואירופה תוכל לפתח את הפוטנציאל שלה במלואו רק באמצעות אפריקה."⁴⁸ כפי שהבהיר במקום אחר: "הבעיה האפריקאית מחזירה אותנו אל אירופה. אפריקה אינה יכולה להיות נגישה אם אירופה אינה מתאחדת."⁴⁹ מכאן שאיחודה של אירופה יחל ביבשת אפריקה. כיום, חלק מעמדותיו של קודנהובה־קלרגי בשנות העשרים של המאה העשרים – ובייחוד הנחתו כי עמי אפריקה השחורים יהיו תמיד מוכפפים לעמים הלבנים, ולא יהיה להם כל ייצוג בפוליטיקה הבינלאומית – מעוררות שאט נפש, והן אינן מקובלות בשיח הפוליטי האירופי בפרט והגלובלי בכלל. עם זה, חשוב מאוד להבינן בהקשרן ההיסטורי. אחרי הכול, קודנהובה־קלרגי היה איש של תקופתו, ועמדות אלו, התומכות באופן בלתי מסויג וכמעט מובן מאליו בגישה אירופית קולוניאליסטית כלפי יבשת אפריקה, אינן מפתיעות ביחס לאירופים בני תקופתו, גם לנוכח מוצאו האוסטרו־יפני ועל אף ההשפעה הקוסמופוליטית של ביתו ומשפחתו. יש לזכור כי בשנות השלושים גם יפן, כמו רוב מדינות אירופה, נקטה מדיניות קולוניאליסטית כדי לחזק את עוצמתה הבינלאומית ולרכוש שליטה על משאבי טבע. מנגד, ברור לנו

Peo Hansen and Stefan Jonsson, *Eurafrica. The Untold History of European 47
Integration and Colonialism* (London: Bloomsbury, 2014), pp. 27-31

48 שם, בעמ' 31.

Richard Coudenhove-Kalergi, "Afrika", *Pancuroopa*, Vol. 5, No.2, 1929, 49
p. 18

היום שיש מתח רב בין עמדותיו המתקדמות ופורצות הדרך של קודנהובה־קלרגי – למשל נגד הלאומנות, בעד מיעוטים, בעד הפציפיזם, נגד האנטישמיות ובעד איחודה של יבשת אירופה באמצעים דמוקרטיים – לבין השקפותיו הגזעניות כלפי יבשת אפריקה ועמיה ובעד פרויקט הקולוניאליזם האירופי.

פאן־אירופה כמענה לאנטישמיות ולשאלה היהודית

קודנהובה־קלרגי היה מהמתנגדים הנחרצים ביותר בימיו לתופעת האנטישמיות, והמאבק בתופעה זו היה לאבן יסוד של תנועת האיחוד הפאן־אירופי ושל החזון האירופי שלו. כך, למשל, בריאיון שהעניק לתקשורת היהודית ב-1926, במהלך הוועידה הראשונה של התנועה בווינה, הסביר כי "התנועה חייבת לתמוך ביהודים, המפוזרים במספר מדינות באירופה. כינונה של ארצות הברית של אירופה יועיל ליהודים מאחר שהוא יסלק את השנאה הגזעית ואת היריבות הכלכלית".⁵⁰ על כן, אין זה פלא שעל חברי תנועת פאן־אירופה נמנו גם יהודים רבים, שחשו קרבה לרעיון אירופה המאוחדת, על בסיס ערכים של שוויון זכויות מלא, סובלנות, אחווה הדדית, פציפיזם ופיוס רב־לאומי, ותמכו כלכלית בתנועה. זאת כמובן חרף העובדה שהתנועה ראתה עצמה בראש ובראשונה תנועה נוצרית.

בספרו פאן־אירופה, בדיון שכותרתו "הלאום בבחינת כנסייה", מסביר קודנהובה־קלרגי כי היהדות היא בבחינת לאום המאוחד בקשר רוחני. לדבריו, "כשם שהערבים הם צאצאי מוחמד, כך הסינים הם צאצאי קונפוציוס, והיהודים צאצאי משה. יהודי הממיר את דתו נוטש בכך גם את הלאום שלו. שכן גם הסיפור על

Jewish Telegraphic Agency, "Jews Participate in Pan-Europe Congress 50 Sessions in Vienna. United States of Europe Would Eliminate Racial Hatred and Economic Rivalry", *Jewish Daily Bulletin*, October 5, 1926, p. 1

מוצא משותף של היהודים הוא מיתוס חסר ביסוס מדעי; למרות הבדלי השפה (יידיש, ספרדית, ערבית) משמשת כאן האמונה המשותפת כחיבור לאומי.⁵¹

ללא כל ספק, את תיעובו לאנטישמיות הוא ינק עוד בבית הוריו. אביו, היינריך, כאמור, היה אזרח העולם הגדול ודובר השפה העברית, שאותה למד במהלך שלוש שנות כהונתו כדיפלומט אוסטר־הונגרי בשירות האימפריה בקונסטנטינופול. היינריך, האב, חקר את תופעת האנטישמיות ופרסם מאמרים וספרים בנושא, והידוע שבהם אף תורגם לשפה האנגלית שנים לאחר פרסומו בשפה הגרמנית. ריכרד הבן הוא שערך את ספרו של אביו באנגלית, ואף צירף לו הקדמה חדשה בנושא פרי עטו.⁵² היינריך, הנוצרי, היה ידוע גם באופן התנהגותו בכנסייה בטקסי יום שישי הקדוש, עת נהג להקים מהומה זוטא כאשר המתפללים קראו את התפילה למען העם היהודי.

לאורך כל מסלול חייו, קודנהובה־קלרגי היה מוקף בבני משפחה, בחברים קרובים, בידידים ובתומכים בני העם היהודי. בשנת 1914, כאמור, למרות התנגדות משפחתו, נישא קודנהובה־קלרגי לאשתו הראשונה, השחקנית היהודייה אידה רולנד. על חבריו הקרובים נמנו הוגה חזון המדינה היהודית בנימין זאב הרצל, הסופר והמחזאי מקס ברוד, והמשפטן שופט בית המשפט העליון של ארצות הברית פליקס פרנקפורטר.⁵³ על תומכי החזון

51 קודנהובה־קלרגי, לעיל ה"ש 13, בעמ' 163.

52 Heinrich Coudenhove-Kalergi, *Anti-Semitism Throughout the Ages* (London: Hutchinson, 1935)

53 בהקשר זה מעניין לציין כי פליקס פרנקפורטר תרם את אוסף ספריו האישיים לספריית המשפטים ע"ש ברנרד ג' סיגל באוניברסיטה העברית בירושלים. על אוסף זה נמנה גם העותק היחיד הזמין לעיון הציבור בישראל של ספרו של קודנהובה־קלרגי *Crusade for Pan-Europe. Autobiography of a Man and a Movement* (לעיל ה"ש 5). עותק זה כולל גם הקדשה אישית משנת

האירופי של קודנהובה-קלרגי ותנועת פאן-אירופה נמנו גם אישים יהודים מרכזיים כגון המדען אלברט איינשטיין ואבי הפסיכואנליזה זיגמונד פרויד.

במאי 1933 הועלו באש כל ספריו של קודנהובה-קלרגי, לרבות ספרו זה פאן-אירופה, בשריפת הספרים בגרמניה הנאצית, לאחר שאלה נמצאו "בלתי גרמניים", חתרניים ומייצגים אידיאולוגיות המתנגדות לנאציזם. הנאצים החלו בהתקפותיהם הפרועות על קודנהובה-קלרגי עוד טרם עלייתם לשלטון. בספרו השני של היטלר משנת 1928 תוקף היטלר את קודנהובה-קלרגי ואת חזונו. היטלר מכנה את קודנהובה-קלרגי "הממזר הקוסמופוליטי", ואת חזון פאן-אירופה "אוטופיה", ומציין כי "העובדה שמוצאה של אוטופיה זו הוא באוסטריה דווקא אינה נעדרת מידה של קומיות. הרי מדינה זו וגורלה הם דוגמה חיה ביותר לכוח העצום שיש לדברים שהודבקו זה לזה באופן מלאכותי, והם בלתי טבעיים כשלעצמם. זאת רוחה חסרת השורשים של בירת הרייך הישנה וינה, אותה עיר כלאיים של מזרח ומערב, הדוברת אלינו אגב כך".⁵⁴ גם בית ההוצאה לאור המרכזי של המפלגה הנאצית – הוצאת אהר (Eher) – פרסם ספרון שלם שיוחד להתקפה אישית על קודנהובה-קלרגי. לנוכח כל ההתקפות עליו, קודנהובה-קלרגי נאלץ בשנת 1938 לברוח ממולדתו אוסטריה אל שווייץ. הוא התגורר שם עד אוגוסט 1940, ואז הוא ובני משפחתו היגרו לניו יורק.

1946 לפרנקפורטר, בכתב ידו ובחתימתו של קודנהובה-קלרגי.

Adolf Hitler, *Hitlers zweites Buch, eingeleitet und kommentiert von* 54 *Gerhard L. Weinberg, mit einem Geleitwort von Hans Rothfels* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1961), p. 131. אנו מבקשים להודות לד"ר רועי גרינוולד על התרגום מהשפה הגרמנית.

השנים שלאחר המלחמה

עם הגיעו לארצות הברית, קודנהובה־קלרגי החל לעבוד באוניברסיטת ניו יורק, וערך שם מחקר מעמיק על מסגרת לשלום כללי ביבשת אירופה. לצד זאת עסק בניסיונות לשכנע את ממשל רוזוולט בצדקת החזון הפאן־אירופי שלו.

לאחר מלחמת העולם השנייה, ב-1946, שב לאירופה, וגילה כי בינתיים קמו להן אגודות אירופיות נוספות, מלבד תנועת האיחוד הפאן־אירופי, שקידמו אף הן את רעיון איחודה של היבשת. הוא התייחס לאגודות אלו מצד אחד כאל ילדיה של תנועת פאן־אירופה, ומנגד כאל יריבות מסוכנות לתנועתו. בהתאם, הוא החליט לשנות את המיקוד של חזונו האירופי, והחל לפעול בעיקר אל מול מדינאים ופוליטיקאים אירופים, ופחות אל מול יחידים או אגודות מקצועיות.

קודנהובה־קלרגי פנה אל חברי פרלמנט אירופים, ניסה לשכנעם לתמוך בחזונו, וביקשם לפעול בקרב מנהיגי מדינות אירופה למימוש החזון. לשם כך הקים ב-1947 את "האיחוד הפרלמנטרי האירופי" (EPU), ומונה למזכירו הכללי של הארגון. במסגרת פעילות הארגון, לראשונה מאז מלחמת העולם, נפגשו בשווייץ 114 חברי פרלמנטים מערב־אירופים, כולל גרמנים, לדון בכינונה של ארצות הברית של אירופה. הנושא המרכזי שחברי ה-EPU העמיקו בו היה אימוצה של חוקה משותפת לפדרציה האירופית, הכוללת את העברת הריבונות בתחומים נוספים למוסדות פדרטיביים. הפרלמנטרים דנו גם בהקמתו של פרלמנט אירופי משותף, שישמיע את קולם של עמי אירופה. המפגש השני של האיחוד, שהתקיים באינטרלאקן (שווייץ) בספטמבר 1949, היה לאחת מהצלחותיו המשמעותיות ביותר של קודנהובה־קלרגי בקידום חזונו: במפגש זה החליטו בפועל למעלה מ-500 פרלמנטרים אירופים על הקמתה של פדרציה אירופית.

המשתתפים אימצו תוכנית פעולה שאפתנית לאיחוד פדרלי, שכללה טיוטת חוקה בת עשרה עקרונות חוקתיים לאירופה המאוחדת, הצעות להקמת מוסדות אירופיים פדרטיביים, לרבות צבא משותף, וכן החלטה עקרונית כי שש־עשרה המדינות החברות בארגון לשיתוף פעולה כלכלי אירופי (OEEC), קודמו של הארגון לשיתוף פעולה כלכלי ופיתוח (OECD), כולל גרמניה המערבית וטורקיה, תהיינה למדינות המכוננות של ארצות הברית של אירופה.

פעילותו של ה-EPU בראשותו של קודנהובה־קלרגי, ביחד עם פעילות האגודות האירופיות האחרות שקידמו אף הן את רעיון האינטגרציה האירופית, הובילה להקמתה של "מועצת אירופה" (Council of Europe) במאי 1949. אף על פי שארגון בינלאומי זה, שמקום מושבו בשטרסבורג (צרפת) ותפקידו לקדם שיתוף פעולה אירופי ולהעמיק את הדמוקרטיה ואת זכויות האדם ביבשת, לא אימץ את תוכנית הפעולה של ה-EPU, קודנהובה־קלרגי בירך על הקמתו וראה בו תולדה של ה-EPU. כשמועצת אירופה הפכה עם השנים למוסד ללא משמעות פוליטית עמוקה (בעיקר על שום התנגדותה של בריטניה להעמקת האינטגרציה האירופית), קודנהובה־קלרגי הסיר את תמיכתו בארגון, וטען שהוא מייצג את "תבוסתו של הרעיון הפדרלי בשטרסבורג".⁵⁵

חוזה ארצות הברית של אירופה

קודנהובה־קלרגי הקדיש את חייו לקידום רעיון הפדרציה האירופית ואחדותה של היבשת. על מפעל חייו זה הוענק לו בשנת 1950, לראשונה בהיסטוריה, הפרס היוקרתי ביותר בעולם הניתן על שירות למען איחודה של יבשת אירופה – פרס קרל

Martin Posselt, "Pionier im Kampf um Paneuropa. Die ersten fünf 55
Jahrzehnte der Bewegung", *Pancuropa Österreich*, Vol. 17, 1992, p. 16

הגדול הבינלאומי, המוענק מטעם העיר אאכן. קודנהובה־קלרגי בירך על הצהרתו של רובר שומאן מיום תשעה במאי 1950 ועל הקמת קהילת הפחם והפלדה בעקבותיה.⁵⁶ למרות זאת, הוא היה סקפטי מאוד בכל הקשור לתהליך האינטגרציה האירופית שנפתח בעקבות הצהרת שומאן, מאחר שלשיטתו "אירופה מתאחדת מבלי שמרבית האירופים מוכנים לכך. אירופה הופכת לאחת ברמת הפרלמנטים והנציגויות המדינתיות, אך לא בליבותיהם של האירופים".⁵⁷ על אף ספקנותו של קודנהובה־קלרגי, אין ספק שפרויקט האינטגרציה האירופית, המוכר לנו כיום בדמותו של האיחוד האירופי, הוא בגדר מימוש מלא כמעט של רוח חזונו האירופי של קודנהובה־קלרגי ודרכי הפעולה שהציע.

ב-27 ביולי 1972 הלך קודנהובה־קלרגי לעולמו בשרונס (Schruns) אשר באוסטריה, ונקבר בכפר גרוֹבֶן (Gruben) באלפים השווייציים, לא הרחק מהגבול שבין הקהילות דוברות הגרמנית והצרפתית. על קברו נכתב תחת שמו: "חלוץ ארצות הברית של אירופה".⁵⁸ דרכו האחרונה מייצגת אף היא נאמנה את הווייתו של הרוזן ריכרד קודנהובה־קלרגי כחוזה הקוסמופוליטי של ארצות הברית של אירופה וכאחד מאבותיו המכוננים של האיחוד האירופי.

56 ראו, רובר שומאן, למען אירופה (תל אביב: אוב, 2020).

Richard Coudenhove-Kalergi, *Mutterland Europa* (Zürich: Thomas-Verlag, 1953), p. 10

Lubor Jílek, "Pan-Europe de Coudenhove-Kalergi: l'homme, le projet et le mouvement paneuropéen", *Human Security*, Vol. 9, p. 208; Bond, לעיל ה"ש 1, בעמ' 9.